

नवीन शैक्षणिक धोरण फायदे व तोटे

डॉ. सुभाष एस. दाढे

प्रोफेसर, शारीरिक शिक्षण आणि क्रीडा विभाग

धनवटे नॅशनल कॉलेज, नागपूर, महाराष्ट्र, भारत

नवीन शैक्षणिक धोरण, NEP 2020 मध्ये नैतिक शिक्षण, सामाजिक न्याय, सामाजिक जबाबदारी या संदर्भात त्यांना शिक्षण देण्याच्या अडचणी सोडविण्याचा प्रयत्न केला आहे. नवीन शिक्षण धोरण भारतीय शिक्षण तंत्रात घडलेल्या महत्वाच्या बदलांमध्ये एक आहे. जनतेच्या आवडी नुसार, हे धोरण विभिन्न दृष्टिकोनांतून विचार करणारे आहे, हे एक सुचारु आणि विकसित शिक्षण प्रणाली साधण्यात आलेले आहे. हे शिक्षण प्रणाली समृद्धीच्या क्षेत्रात भारताला मदत करण्यात आले पाहिजे, परंतु त्यामुळे उदयाच्या क्षेत्रात काही अडचणींची निर्माण होऊ शकतात, नवीन शैक्षणिक धोरण भारतीय शैक्षणिक क्षेत्रातील मोठ्या परिवर्तनीय सुधारणांबद्दल अनेकांनी कौतुक केले आहे. कौतुकासोबतच या नव्या शैक्षणिक धोरणातील त्रुटींवरही लक्ष केंद्रित करणारी टीकाही होत आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणाचे फायदे

1. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर लक्ष केंद्रित करते.

NEP 2020 विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर लक्ष केंद्रित करते, त्यांच्या संज्ञानात्मक, सामाजिक, भावनिक आणि शारीरिक वाढीला संबोधित करते. हे गंभीर विचार, सर्जनशीलता आणि समस्या सोडवण्याच्या कौशल्यांना प्रोत्साहन देते, विद्यार्थ्यांना 21 व्या शतकात भरभराट होण्यासाठी तयार करते.

2. विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिकृत शिक्षणाला प्रोत्साहन देते.

धोरण लवचिक शिक्षण मार्ग ऑफर करते, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडी आणि करिअरच्या आकांक्षांवर आधारित विषय निवडता येतात. हे वैयक्तिकृत शिक्षणाला प्रोत्साहन देते, विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडींचा शोध घेण्यास आणि त्यांच्या निवडलेल्या क्षेत्रात कौशल्य विकसित करण्यास सक्षम करते.

3. विद्यार्थ्यांवरील अभ्यासक्रमाचे ओझे कमी होणार आहे.

NEP चे उद्दिष्ट मूळ संकल्पना आणि अत्यावश्यक शिक्षण परिणामांवर भर देऊन विद्यार्थ्यांवरील अभ्यासक्रमावरील ओझे कमी करणे आहे. हे विषयांचे सखोल आकलन करण्यास अनुमती देते आणि अधिक व्यापक शिक्षण अनुभवास प्रोत्साहन देते.

४ सर्वसमावेशक शिक्षण पद्धतिचा अंतरभाव आहे.

हे धोरण सर्वसमावेशक शिक्षणाला प्राधान्य देते, अपंग आणि उपेक्षित समुदायांसह विविध पार्श्वभूमीतील विद्यार्थ्यांना समान संधी सुनिश्चित करते. हे सर्वसमावेशक आणि आश्वासक शिक्षण वातावरणाला प्रोत्साहन देते, विद्यार्थ्यांमध्ये सहानुभूती आणि समजूतदारपणा वाढवते.

५. कौशल्य विकासावर भर देते.

NEP 2020 कौशल्य विकासावर भर देते, विद्यार्थ्यांना क्रिटिकल थिंकिंग, कम्युनिकेशन, समस्या सोडवणे आणि डिजिटल साक्षरता यासारख्या 21व्या शतकातील कौशल्ये सुसज्ज करते. हे त्यांची रोजगारक्षमता वाढवते आणि भविष्यातील आव्हानांसाठी त्यांना तयार करते.

६. शिक्षकांच्या व्यावसायिक विकासाच्या संधी मिळेल.

नवीन शैक्षणिक धोरण शिक्षकांच्या सतत व्यावसायिक विकासाचे महत्त्व ओळखते. हे प्रशिक्षण, कार्यशाळा आणि त्यांच्या अध्यापन कौशल्यांमध्ये वाढ करण्यासाठी, त्यांचे ज्ञान अद्ययावत करण्यासाठी आणि विकसित होत असलेल्या अध्यापनशास्त्रीय पद्धतींबाबत सहकार्यासाठी संधी प्रदान करते.

७. सुधारित शिकवण्याच्या पद्धती आहे.

धोरण शिकारू-केंद्रित शिक्षण पद्धतींकडे वळण्यास प्रोत्साहन देते, परस्परसंवादी आणि अनुभवात्मक शिक्षण पद्धतींना प्रोत्साहन देते. हे शिक्षकांना विद्यार्थ्यांना शिकवण्याच्या प्रक्रियेत सक्रियपणे गुंतवून ठेवण्यास, सखोल समज आणि संकल्पना टिकवून ठेवण्यास अनुमती देते.

८. तंत्रज्ञानाचे एकत्रीकरण केले आहे.

तंत्रज्ञानाच्या एकत्रीकरणावर भर देते. शिक्षक डिजिटल साधने, ऑनलाइन संसाधने आणि शैक्षणिक ॲप्सचा फायदा घेऊन त्यांची शिकवण्याची प्रभावीता वाढवू शकतात, परस्परसंवादी शिक्षण अनुभव तयार करू शकतात आणि विविध शिक्षण शैली पूर्ण करू शकतात.

९. नेतृत्व आणि मार्गदर्शकाना महत्त्व.

हे शिक्षक नेतृत्व आणि मार्गदर्शनाचे महत्त्व देखील ओळखते. शिक्षकांना मार्गदर्शक भूमिका घेण्याची, त्यांच्या सहकारी शिक्षकांना पाठिंबा देण्याची आणि धोरणाच्या अंमलबजावणीत योगदान देण्याची संधी असते. यामुळे शिक्षकांमध्ये व्यावसायिक वाढ आणि सहयोग वाढतो.

१०. सहयोगी शिक्षण समुदायांना प्रोत्साहन मिळेल.

NEP सहयोगी शिक्षण समुदायांना प्रोत्साहन देते, शिक्षकांना पीअर लर्निंगमध्ये गुंतण्यासाठी, सर्वोत्तम पद्धती सामायिक करण्यासाठी आणि सहकार्यासह सहयोग करण्यास प्रोत्साहित करते. यामुळे व्यावसायिक वाढीसाठी पोषक वातावरण निर्माण होते आणि अध्यापनाची प्रभावीता वाढते.

११. शिक्षकांना सूत्रधार बनविते

हे धोरण शिक्षकांना केवळ माहिती पुरवठादार बनण्याऐवजी शिकण्याचे सूत्रधार बनण्यास सक्षम करते. ते विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शिकण्याच्या प्रवासात मार्गदर्शन करू शकतात, टीकात्मक विचार वाढवू शकतात आणि विद्यार्थ्यांच्या आवडी आणि कलागुणांचे पालनपोषण करू शकतात.

१२ अभ्यासक्रम निवडण्यात लवचिकता आहे.

धोरण विषय आणि अभ्यासक्रम निवडण्यात लवचिकता आणते, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शिक्षणात विस्तृत निवड करता येते. ही लवचिकता वैयक्तिक स्वारस्ये आणि प्रतिभा पूर्ण करण्यासाठी आहे.

१३ बहुविद्याशाखीय दृष्टीकोन

NEP बहु-विषय दृष्टिकोनाला प्रोत्साहन देते, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना विविध प्रवाहांमधून विषयांचे संयोजन निवडता येते. पारंपारिक सिलो तोडून अधिक चांगले शिक्षण देणे हे यामागे आहे.

१४ व्यावसायिक शिक्षण

हे धोरण लहानपणापासूनच व्यावसायिक शिक्षणावर भर देते, ज्याचा उद्देश विद्यार्थ्यांना अधिक नोकरीसाठी तयार करणे आहे. यामुळे शिक्षण आणि रोजगारक्षमता यातील अंतर कमी होण्यास मदत होऊ शकते.

१५. मूल्यमापन सुधारणा:

NEP सारांशात्मक मूल्यांकनातून अधिक सतत आणि सर्वसमावेशक मूल्यमापन प्रणालीकडे शिफ्ट सुचवते. हा बदल विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेचे अधिक अचूक प्रतिबिंब प्रदान करेल अशी अपेक्षा आहे.

१६ तंत्रज्ञान एकात्मता:

धोरण शिक्षणामध्ये तंत्रज्ञानाच्या एकत्रीकरणास प्रोत्साहन देते. यामध्ये ऑनलाइन संसाधनांचा वापर, डिजिटल शिक्षण सामग्री आणि ई-लर्निंगचा प्रचार, विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक सामग्रीच्या विस्तृत श्रेणीमध्ये प्रवेश प्रदान करणे समाविष्ट आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणचे तोटे

१. विद्यार्थ्यांची स्पर्धा वाढेल.

धोरणातील प्राथमिक चिंतेपैकी एक म्हणजे विद्यार्थ्यांमधील दबाव आणि स्पर्धा वाढणे. NEP मानक परीक्षांच्या महत्त्वावर भर देते आणि सुरुवातीच्या वर्षांपासून बोर्ड परीक्षांना अनेक स्तरांवर प्रोत्साहन देते. या दृष्टिकोनामुळे ग्रेड आणि कामगिरीवर जास्त लक्ष केंद्रित केले जाऊ शकते, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकास आणि कल्याणाशी तडजोड होऊ शकते.

2. कौशल्य विकासावर अधिक भर दिल्याने काही विषयावर दुर्लक्ष होइल.

नवीन धोरण बहुविद्याशाखीय दृष्टिकोनाकडे वळण्याचा प्रस्ताव देते, ज्याचा उद्देश विद्यार्थ्यांना विस्तृत विषय प्रदान करणे आहे. तथापि, हे अनवधानाने त्यांचे पर्याय मर्यादित करू शकते. व्यावसायिक शिक्षण आणि कौशल्य विकासावर अधिक भर दिल्याने, कला, मानविकी आणि सामाजिक विज्ञान या विषयांवर कमी लक्ष दिले जाऊ शकते. हे संकुचित फोकस विद्यार्थ्यांच्या एकूण बौद्धिक आणि सर्जनशील वाढीस अडथळा आणू शकते.

3. शिक्षक व प्रशिक्षणाच्या अभावामुळे शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर परिणाम होणार.

NEP 2020 शिक्षकांच्या प्रशिक्षण आणि समर्थनाच्या गरजा पुरेशा प्रमाणात पूर्ण करण्यात कमी पडतो. सतत व्यावसायिक विकास आणि प्रोत्साहनांसाठी स्पष्ट मार्गदर्शक तत्वांचा अभाव वर्गखोल्यांमध्ये दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर परिणाम करू शकतो.

४. आर्थिकदृष्ट्या वंचित पार्श्वभूमीतील विद्यार्थ्यांना डिजिटल पायाभूत सुविधांचा अभाव :

नवीन शैक्षणिक धोरण डिजिटल शिक्षण आणि ई-लर्निंग प्लॅटफॉर्मवर लक्षणीय भर देते. हे जरी शिक्षणात प्रवेश वाढवू शकते, तर ते आपल्या समाजात प्रचलित असलेली डिजिटल फूट देखील उघड करते. सर्व विद्यार्थ्यांना डिजिटल उपकरणे, इंटरनेट कनेक्टिव्हिटी किंवा ऑनलाइन शिक्षणासाठी आवश्यक असलेल्या संसाधनांचा समान प्रवेश नाही. हे असंतुलन आर्थिकदृष्ट्या वंचित पार्श्वभूमीतील विद्यार्थ्यांना आणखी दुर्लक्षित करू शकते, शैक्षणिक असमानता वाढवू शकते.

५. सांस्कृतिक विविधतेकडे दुर्लक्ष होऊ शकते.:

देशभरातील शिक्षणाचे प्रमाणीकरण करण्याच्या धोरणाचे उद्दिष्ट प्रादेशिक आणि सांस्कृतिक विविधतेकडे दुर्लक्ष करू शकते. एक-आकार-फिट-सर्व दृष्टीकोन कदाचित भिन्न राज्ये आणि प्रदेशांतील विद्यार्थ्यांच्या अद्वितीय गरजा आणि आकांक्षा पूर्ण करणार नाही.

६. नवीन शैक्षणिक धोरण अंमलबजावणी करीता कमी वेळ:

धोरणाच्या सभोवतालची एक प्रमुख चिंता ही एक मजबूत अंमलबजावणी धोरणाचा अभाव आहे. ते अंमलबजावणीसाठी स्पष्ट रोडमॅप प्रदान न करता महत्वाकांक्षी बदल प्रस्तावित करते. या संदिग्धतेमुळे शैक्षणिक संस्था, शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांमध्ये संभ्रम निर्माण होऊ शकतो, परिणामी देशभरात असमान अंमलबजावणी होऊ शकते. चांगल्या-परिभाषित योजनेशिवाय, पॉलिसीचे संभाव्य फायदे अवास्तव राहू शकतात.

७. विद्यार्थ्यांवर दबाव:

NEP द्वारे ऑफर केलेली लवचिकता आणि निवड यामुळे विद्यार्थ्यांवर लहान वयातच माहितीपूर्ण निर्णय घेण्याचा दबाव वाढू शकतो. विषयांचे योग्य संयोजन निवडण्याचे ओझे काही विद्यार्थ्यांसाठी तणावपूर्ण असू शकते.

८. मानकीकरणाची चिंता:

समीक्षकांचा असा युक्तिवाद आहे की सामान्य अभ्यासक्रम आणि प्रमाणित चाचणीवर भर दिल्याने सर्जनशीलता आणि शिक्षणातील विविधता कमी होऊ शकते. भीती अशी आहे की एक-आकार-फिट-सर्व दृष्टीकोन विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा आणि कौशल्ये पूर्ण करू शकत नाही.

९. भाषा धोरण विवाद:

किमान इयत्ता 5 पर्यंत शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा किंवा प्रादेशिक भाषेत असावे अशी धोरणाची शिफारस वादग्रस्त ठरली आहे. काहींनी असा युक्तिवाद केला आहे की यामुळे विशेषतः गैर-हिंदी भाषिक राज्यातील विद्यार्थ्यांसाठी आव्हाने निर्माण होऊ शकतात.

निष्कर्ष

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 चे उद्दिष्ट भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत सकारात्मक बदल घडवून आणण्याचे असले तरी, त्याच्या साधक-बाधकांचे समीक्षेने मूल्यांकन करणे आवश्यक आहे. नवीन

शिक्षण धोरण युवांना आर्थिक आणि सामाजिक समृद्धीसाठी तयार करण्यात आलेले आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना अधिक आत्म-निर्भर आणि सामाजिक दृष्टिकोनात सहाय्य करण्यात आले जाते. फायदे आणि तोटे यांचे गंभीरपणे परीक्षण करून, नवीन शैक्षणिक धोरणाची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी, सर्वांगीण विकास, सर्वसमावेशकता आणि सर्वासाठी समान संधी देणारी शिक्षण प्रणाली सुनिश्चित करण्यासाठी भागधारक कार्य करू शकतात.

संदर्भ

१. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: शालेय शिक्षण - मराठी सारांश मंदार शिंदे किंडल संस्करण, ऑगस्ट २०२०.
२. <https://highereducation.mp.gov.in/?page=CR9KaqLtRMjVGWlc0MHBeQ%3D%3D>
३. शिक्षा में डिजिटल प्रौद्योगिकियों की भूमिका को समझना: एक समीक्षा मोहम्मद आसिम कादरी मार्च २०२३
४. <https://www.open.edu/openlearncreate/mod/oucontent/view.php?id=80286&printable=1>